

Bioarchaeológiai adatok Sárrétudvari–Poroshalom három sírjának társadalomrégészeti megítéléséhez¹

1. Bevezetés, célkitűzés

A történeti antropológiai és paleopatológiai vizsgálatok fontos primer adatokat szolgáltatnak az egykoron élt népcsoportok, régészeti kultúrák életmódjával és egészségügyi viszonyaival kapcsolatban.² Az ilyen típusú vizsgálatok kiegészítő adatokat biztosítanak a temetőelemzésekhez, és a kombinált régészeti-antropológiai tanulmányok több esetben a temetkezési szokások és a sírmellékletek értékelésével kapcsolatos újszerű következtetések levonását teszik lehetővé.³ Ez különösen fontos a honfoglalás (10. század)⁴ és államalapítás korának kutatása szempontjából, mivel még mindig széles körben alkalmazott módszer csak a megmaradt mellékletekre támaszkodva vizsgálni az egyes sírok vagy egész temetők társadalmi besorolását.⁵

Az angolszász és német régészetben nagy hangsúlyt fektetnek a sírmellékletek és az elhunyt egykori társadalmi helyzete közötti viszonyok tisztázására. Ennek a kutatási irányvonalnak az egyik nézete szerint kizárólag régészeti módszerekkel jogi, társadalmi kategóriákat nem lehet elkülöníteni,⁶ sőt maguk a régészeti leletek nem is feltétlenül tükrözik az elhunyt egykori életét.⁷ Ez a két probléma a honfoglaláskor kutatásának számos szegmensét érinti, így például a fejedelmi központ lokalizációjának, a sírban talált viselet megítélésének, vagy éppen a vezéri sírok és a törzsi-nemzetségi arisztokrácia meghatározásának aspektusait.⁸ Ezek alapján máig elméleti viták folynak arról, hogy a maradó mellékletek mennyire tükrözik a sírban nyugvó egyén valós társadalmi státuszát.⁹ Ez utóbbi kérdéskörhöz

¹ Ezúton szeretném megköszönni két témavezetőmnek, Pálfi Györgynek (tanszékvezető egyetemi docens, SZTE TTIK Embertani Tanszék) és Révész Lászlónak (tanszékvezető egyetemi docens, SZTE BTK Régészeti Tanszék), hogy dolgozatom magvalósítását lehetővé tették és szakmai tanácsaikkal koordinálták. Köszönettel tartozom az SZTE TTIK Embertani Tanszék munkatársainak az anyag értékelésében nyújtott segítségükért. Külön köszönöm Tihanyi Balázsnak (doktorandusz, SZTE TTIK Embertani tanszék, SZTE BTK Régészeti Tanszék) a feldolgozásban és értékelésben nyújtott segítségét. További köszönet illeti a debreceni Déri Múzeum munkatársait és M. Nepper Ibolyát (nyugalmazott régész, DM), amiért az eredeti dokumentációt a rendelkezésemre bocsátották.

² PÁLFI et al. 1996, 213–230.

³ Például HÄRKE 1997; GEORGANAS 2018.

⁴ A honfoglaláskor kutatásának időkeretéről összefoglalóan lásd LANGÓ 2007, 17.

⁵ RÉVÉSZ 2014, 80.

⁶ STEUER 1979; BRATHER 2006.

⁷ HÄRKE 1997.

⁸ A vonatkozó kutatástörténet és a problémák összefoglalása RÉVÉSZ 2014, 80–87.

⁹ RÉVÉSZ 2014, 81–84.

szervesen kapcsolódik dolgozatom problémafelvetése is, melynek keretein belül a sárrétudvari–poroshalmi (Hajdú-Bihar megye) 10. századi temető három síregyüttesének bioarchaeológiai vizsgálati eredményeit mutatom be, és arra keresem a választ, hogy milyen összefüggések mutathatók ki a régészeti és az embertani adatok között.

2. Vizsgálati anyag és módszer

1991 és 1993 között a sárrétudvari–poroshalmi 10. századra keltezett temető 17 sírját mentették meg.¹⁰ E temető 1., 2. és 9. számú síregyütteseinek képezik az elemzésem tárgyát.

A lelőhellyel kapcsolatos régészeti információkat és a mellékleteket M. Nepper Ibolya ismertette,¹¹ azonban antropológiai vizsgálatokra eddig nem került sor, ezért első lépésként a vázak alap embertani adatait vettem fel.¹²

Az elhalálzási életkor pontosabb becsléséhez több eljárást is alkalmaztam, mivel *adult* korban az életkorspecifikus változások nagy egyéni szórást mutatnak.¹³ A nemiség meghatározásához az Éry Kinga és munkatársai által leírt morfológiai és metrikus jellegek közül¹⁴ 20-at vettem figyelembe. Ezeket -2, -1, 0, +1, +2 értékekkel pontoztam, és kiértékeléskor a kapott eredmények számtani átlaga alapján a *hyperfeminin*, *feminin*, nem megállapítható, *masculin*, *hypermasculin* kategóriákba soroltam.¹⁵ A testmagasságadatokat becsléséhez Bernert Zsolt módszerét követtem.¹⁶ Ezt követően a vázak paleopatológiai és aktivitási elemzését is elvégeztem.¹⁷

A paleopatológiai elváltozások csoportosítása nem egységes,¹⁸ így én a hazai gyakorlatban leggyakrabban használt Steinbock-féle felosztást követtem, kisebb módosításokkal. Ezek alapján, és a vizsgált széria adottságaira tekintettel, négy nagy kategóriára fókuszáltam, melyek a következők: traumák, specifikus fertőző megbetegedések nyomai, metabolikus eredetű és izületi elváltozások.¹⁹

Az aktivitás okozta elváltozások vizsgálata, fontos primer adatokat szolgáltat az egykori életmóddal kapcsolatban.²⁰ A cselekvés típusait figyelembe véve elkülöníthetünk egyszeri vagy rendszeresen ismétlődő aktivitással összefüggésbe hozható markereket.²¹ Míg az egyszeri alkalommal végzett cselekvés szkeletálisan inkább traumák, harci sérülések

¹⁰ M. NEPPER 2002, 402–403.

¹¹ M. NEPPER 1994, 155; M. NEPPER 2002, 394–404.

¹² KIS 2019, 2–3. táblázat

¹³ NEMESKÉRI – HARSÁNYI – ACSÁDI 1960; MILES 1963, 255–263; VLČEK 1974, 199–209; SZILVÁSSY 1978, 1–28; LOTH – IŞCAN 1989, 105–135.

¹⁴ ÉRY – KRALOVÁNSZKY – NEMESKÉRI 1963, 52–53.

¹⁵ ÉRY – KRALOVÁNSZKY – NEMESKÉRI 1963, 51–55.

¹⁶ BERNERT 2005, 40.

¹⁷ KIS 2019, 4–8. táblázat

¹⁸ STEINBOCK 1976; ORTNER 2003; ENDES 1983; ROBERTS – MANCHESTER 1995.

¹⁹ STEINBOCK 1976.

²⁰ Például DUTOUR 1992, 233–241; KENNEDY 1989, 129–160; VILLOTE 2006, 65–85.

²¹ PÁLFI – DUTOUR 1996, 41–55.

formájában mutatkozik meg, addig a rendszeres fizikai terhelés hatásait elsősorban ízületi²² és *enthesealis*²³ elváltozásokként detektálhatjuk.²⁴

3. Eredmények és értékelésük

3.1. Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír [1–2. tábla]

A sírban egy *adultus* (20–39 év) korcsoportba tartozó, körülbelül 169 cm magas férfi nyugodhatott. Koponyáján valószínűleg éles tárgy okozta csontseb két lokalizációban is megfigyelhető. Az agykoponya bal oldalán²⁵ 13,5 cm hosszú traumás elváltozás nyomai detektálhatók. A csont felülete sarjszövetes gyógyulást mutat, így az eredeti trauma méretei és pontos etiológiája nem állapítható meg [1. tábla 1a]. Továbbá a jobb oldali *os parietalén* a *frontalis* síktól 45° eltéréssel, nagyjából 6,5 cm hosszan éles tárgy okozta sérülés látható. A pontos hossz a csont töredezettsége miatt nem határozható meg. A sérülés szélén befelé hajló csontszilánk figyelhető meg, amely perimortális traumára utal. Ezt az elváltozást két oldalról egy 8 cm és egy 7 cm hosszú, legszélesebb pontján körülbelül 1,3 cm széles és 0,4 cm mély, ívelt vajat veszi körül, melynek keresztmetszete „U” alakú. E lézió környékén körülbelül 1,5 cm széles sávban finom kaparásnyomok láthatók [1. tábla 1b].

A két vajatot valószínűsíthetően a köztük található, ütőfegyver okozta sérülés orvoslására irányuló trepanáció kísérleteként kell értékelni.²⁶ A csontszélek és a szivacsos állomány jól kivehető szerkezete alapján számottevő gyógyulás nem érzékelhető, ez azonban további vizsgálatokat igényel. Az *os frontáléhoz* közelebb eső ívben a *sagittalis* varrattól 2 cm-re egy ér benyomata látszik, melyet a trepanálás során valószínűleg elmetszettek, ami minden bizonnyal nagy vérvesztéssel járhatott. További zúzódásos sérülés található az *os frontale* területén a bal *orbita* fölött 1 cm-rel,²⁷ amely a csont struktúrája alapján gyógyult [1. tábla 2].

A fent leírt, különböző időben szerzett traumák egyértelműen harci cselekményekről tanúskodnak. Emellett a hiányos vázon a *m. deltoideus*, *m. triceps brachii* (*caput longum*), *m. pectoralis major* tapadásánál rendszeres terhelés okozta modifikációk a kar gyakori vízszintes emelésére és előre-hátra mozzgatására, a könyök feszítésére és összetett mozgásaira utalnak.²⁸ Figyelembe véve a harci sérüléseket és a leírt *enthesealis* elváltozásokat, lehetséges, hogy a kor hadászata jellemező rendszeres speciális edzésben részesült.

A paleopatológiai vizsgálat során a koponya *endocranialis* felszínén enyhe gümöbenyomatokat írtam le, ami felveti a tbc-fertőzöttség kérdését.

Az adatok megfelelő értékeléséhez elengedhetetlen fontosságú a maradó mellékek behatóbb ismerete, így a továbbiakban azokat részletezem. A sírban részleges

²² WALDRON 2008, 28.

²³ *Enthesisnek* nevezzük a csontok azon részét, ahova a szalagok vagy inak segítségével az izmok kapcsolódnak. NIKITA 2017, 269.

²⁴ PÁLFI – DUTOUR 1996, 41–55.

²⁵ A koronavarattól kezdődően, a *bregma* ponttól 4,5 cm-re az *os parietale* és az *os occipitale* érintésével a *sagittalis* síkban.

²⁶ „Trepanációnak vagy koponyalékelésnek azokat a beavatkozásokat nevezzük, melyek során szándékos sebészeti eljárással csontanyagot távolítanak el a koponyából.” (BERECZKI 2013, 12, további irodalommal).

²⁷ Legnagyobb átmérője körülbelül 2 cm.

²⁸ MILTÉNYI 2008, 223, 258–260, 269.

lovastemetkezés nyomait figyelték meg. Mivel a csontokon archeozoológiai vizsgálatot nem végeztek,²⁹ Vörös István megfigyelései nyomán csupán annyi állapítható meg, hogy az az összegöngyölt lóbőrös kategóriába tartozott.³⁰ A lócsontokon túl lószerszámzati elemeket is elhelyeztek a sírban. A zablá az oldalpálcás típusba tartozik, amelynek előnye, hogy hirtelen mozdulat esetén megakadályozta annak becsúszását a ló szájába. Dienes István megfigyelte, hogy főleg női, gyermek és előkelő férfiak temetkezéseiből kerültek elő.³¹ Révész László a karosi leletek összehasonlító értékelése során az oldalpálcás zablák előfordulásának gyakorisága és a vonatkozó sírok kísérőleleteinek összetétele alapján regionális különbségekre hívta fel a figyelmet, amelyek akár társadalmi különbségeket is jelezhetnek.³²

A másik lószerszámzati elem a kengyel, amelyből a sírba egy körte³³ vagy legyező alakú³⁴ párt helyeztek. Különlegessége a felület levél alakú bronz berakása (tausírozás), amivel Horváth Ciprián foglalkozott behatóan.³⁵ Gyűjtése nyomán a levél alakú tausírozással rendelkező kengyelek a Felső-Tisza-vidéken, valamint a Tisza-Körös-Berettyó által közrefogott területen koncentrálnak,³⁶ és azokat zömmel előkelő férfiak használták.³⁷ A keretimitációs kialakítás alapján lényegesen egyszerűbb kivitelűek, ami szerterágazó problémakört von maga után. Kronológiai szempontból fontos megjegyezni, hogy a hízó földi temetőből is ismertek tausírozott kengyelek, de azok a 10. század második felében elterjedő³⁸ trapéz alakú kengyelek csoportjába tartoznak,³⁹ így a poroshalmi lelethez térben és típusban a püspökladányi lelet áll legközelebb.⁴⁰ Összességében a lószerszámzat elemei arra utalnak, hogy a sírban nyugodt egyén előkelő lehetett.

A viselethez tartozó fülesgombok összegyűjtésekor András Réka megfigyelte, hogy azok Hajdú-Bihar megye területén általánosan jellemző leletek, és túlnyomó részt nők sírjaiból kerülnek elő, de megtalálhatók férfiak és gyermekek temetkezéseiben is. Formaviláguk és az eltemetettek gazdagságát, valamint társadalmi helyzetét tekintve nincs összefüggés.⁴¹ Elhelyezkedésük a poroshalmi sír esetében egy jobb oldalon záródó ruhát (inget vagy kaftánt) feltételez.

A leletegyüttes kiemelt jelentőségű darabja az indás-virágos díszítésű garnitúrák sorába tartozó veretes öv. A tárgytypus rendszerezését Révész László végezte el a karosi leletek értékelése során,⁴² az ornamentikával pedig Bollók Ádám foglalkozott behatóan.⁴³ A szív alakú, három levelet ábrázoló veretek leginkább a karosi II/29. és II/14. sírok övvereteivel

²⁹ VÖRÖS 2002, 425.

³⁰ VÖRÖS 2002, 431.

³¹ DIENES 1966, 210.

³² A karosi temetőkből rendre gazdag temetkezésekből került elő, még a Felső-Tisza-vidék más temetőihez képest is nagyobb arányban. Ezzel szemben más régiók gazdag temetőiben egyáltalán nincs (RÉVÉSZ 1996, 41–42).

³³ M. NEPPER 2002, 395.

³⁴ HORVÁTH 2009, 59.

³⁵ HORVÁTH 2009; HORVÁTH 2012.

³⁶ HORVÁTH 2009, 65.

³⁷ HORVÁTH 2009, 63.

³⁸ KOVÁCS 1986, 93–121.

³⁹ M. NEPPER 2002, HORVÁTH 2009, 59; HORVÁTH 2012, 13–14.

⁴⁰ M. NEPPER 2002; HORVÁTH 2009, 58.

⁴¹ ANDRÁSI 2015, 156–161.

⁴² RÉVÉSZ 1996, 113–115.

⁴³ BOLLÓK 2015.

mutatnak hasonlóságokat. A rendelkezésre álló párhuzamok alapján⁴⁴ az indás-virágos díszítésű veretes övek a 10. század első felére keltezhetők,⁴⁵ és jelenlétük rangjelző tárgyként értékelhető.

A sírleírás⁴⁶ és az eredeti dokumentáció alapján az övet nem viseleti pozícióban, hanem lecsatolva, az elhunyt bal oldalán helyezték el, valószínűsíthetően a hozzá tartozó szablyával együtt. A veretes öv rendellenes elhelyezése ritka, de vannak párhuzamai a Felső-Tisza-vidéken.⁴⁷ Erre az elrendezéstípusra azonban a szakirodalomban nem találtam analógiát. M. Nepper Ibolya megfigyelései szerint egyes vereteken javítás nyomai is láthatók,⁴⁸ ami a tárgyak hosszú használati idejét feltételezi.

A sírba helyezett szablya a közelharc fegyverzetet képviseli. E tárgytipusok szempontjából – Kovács László gyűjtése szerint – a Felső-Tisza-vidék a legjobban reprezentált terület.⁴⁹ Adatait Révész László egészítette ki a karosi leletek értékelése során.⁵⁰ A díszítetlen poroshalmi darab kivitelezését tekintve nem állítható párhuzamba a nemesfém-szerelések szablyák körével, azonban a temetkezési szokások és a kísérőleletek már annál inkább. A poroshalmi sír ugyanis azon kevés temetkezések közé tartozik,⁵¹ amelyekben a szablya és a veretes öv együttesen fordul elő.⁵² Továbbá a szablyát hegyével a koponya irányában helyezték a sírba. E szokás párhuzamait szintén a Felső-Tisza-vidék rangos temetkezései között találjuk meg, például a karosi temetőben,⁵³ vagy a zempléni sírnál.⁵⁴ A veretes öv kapcsán már említettem, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján valószínűsíthető, hogy a szablya és a veretes öv összetartozott, amit az eredeti dokumentáció is alátámaszt.

Az íjászfelszerelés elemei közül az íj, a tegez és a nyíl is megtalálható a sírban. A nyílhegyek Cs. Sebestyén Károly-féle⁵⁵ formai csoportjai közül szinte mindegyik főbb típus megtalálható (deltoid, rombusz, és levél alakú, illetve az úgynevezett páncéltörő is). A korszak szokásai szerint a temetkezés során itt sem töltötték meg teljesen a tegezt nyilakkal,⁵⁶ amit elsősorban hitvilági okokkal magyaráznak.⁵⁷ A tegez a 10. században általánosan használt típusba tartozik.⁵⁸ Esetünkben az elhunyt jobb oldalára helyezték, viseleti pozícióba, továbbá innen kerültek elő az íjhoz tartozó markolati és szarvlemezek is. Különlegességüket nemcsak az adja, hogy a markolati lemezekon téglalap és 'X V' karcolatok láthatók, hanem

⁴⁴ RÉVÉSZ 1996, 121–131.

⁴⁵ MESTERHÁZY 1989–1990, 246–247; RÉVÉSZ 1996, 131.

⁴⁶ M. NEPPER 2002.

⁴⁷ Például Kenézli–Fazekaszug I. temető 10. és 16. sírja és a tiszzaeszlár–báshalmi I. temető 9. és 10. sírja, melyek kritikai áttekintését szintén Révész László végezte el (RÉVÉSZ 1996, 121, 532. lábjegyzet).

⁴⁸ M. NEPPER 2002, 394.

⁴⁹ KOVÁCS 1975, 519–521; KOVÁCS 1990, 39–50.

⁵⁰ RÉVÉSZ 1996, 178–185.

⁵¹ A teljesség igénye nélkül: Karos II./50., II./52., III./11. sír; Benepusztá; Beregszász 1. lelet; Zemplén (RÉVÉSZ 1996, 595. lábjegyzet).

⁵² RÉVÉSZ 1996, 184.

⁵³ Karos I./2., II./6., II. 52., III./11. sír (RÉVÉSZ 1996, 184, 823. lábjegyzet).

⁵⁴ BUDINSKY-KRIČKA – FETTICH 1973.

⁵⁵ Cs. SEBESTYÉN 1932.

⁵⁶ RÉVÉSZ 1996.

⁵⁷ DIENES 1957, 29–31; DIENES 1975, 96; DIENES 1979, 88–89; RÉVÉSZ 1996, 168.

⁵⁸ A tegezek kutatása igen szerteágazó, a kérdéskör egy-egy lelet közlése kapcsán került előtérbe. Az addigi kutatástörténet összefoglalása RÉVÉSZ 1996, 169–175.

egy harmadik markolati lemezt is találtak, amely kialakításban és méretben is különbözött az előbbiektől.

A kés, a lant alakú csiholó és a kova az általános leletek közé tartoznak, ugyanakkor férfisírokban gyakrabban található meg ez az együttes. A rétközi leletek elemzése során Istvánovits Eszter arra a következtetésre jutott, hogy ezeket tarsolyban (elsősorban a csiholó és a kova), vagy mellette (kések) helyezték el, de az öv tartozékaként és a viselet részeként.⁵⁹ A poroshalmi leletek síron belüli helyzete szintén megengedi ezt a következtetést, hiszen a tegez alól, a medence környékéről került elő mindhárom tárgy. Ebből adódóan felmerül annak a lehetősége is, hogy az elhunyt egy „viseleti” övvel is rendelkezett, hiszen ezek a leletek nem a veretes övhöz kapcsolódtak.

Az embertani és régészeti adatokra alapozva kijelenthetjük, hogy előkelő mellékletei alapján az 1. sírban nyugvó férfi közösségében vezető szerepet tölthetett be, de rangjának pontos megítélésére a korszak belső írott forrásai nélkül nincs lehetőség. Fegyvermellékletei katonai tevékenységet feltételeznek, azonban a régészeti módszertan egyik alapvető problémája a fegyverek tényleges reprezentációs értéke. Tehát valóban harcos volt, aki mellé fegyvereket helyeztek?⁶⁰

Esetünkben az egyén koponyáján több, időbeli elkülönülést mutató traumát regisztráltam, amelyek valamilyen harci tevékenység során keletkeztek.⁶¹ Továbbá aktivitáshoz köthető elváltozásai rendszeres, speciális edzésről tanúskodnak.

Az összetett bioarchaeológiai vizsgálatok alapján erősen valószínűsíthető, hogy előkelő rangja mellett végzett katonai tevékenységet. Ez az adat párhuzamba állítható a külső írott forrásokkal is, melyekből tudjuk, hogy magas rangú vezetők is részt vettek hadjáratokban. (például Bulcsú).⁶²

3.2. Sárrétudvari–Poroshalom 2. sír [3. tábla]

A 2. sírba eltemetett férfi a *senium* (60-x év) korcsoportba tartozhatott és körülbelül 166 cm magas lehetett. Arckoponyáján (az *os nasale* és a *septum nasi* érintésével), továbbá három bal oldali bordáján és a bal lábán egy *metatarsus distalis* és három *tarsus proximalis* részén is gyógyult törés észlelhető, mely magasból leesés vagy akár erőszakos cselekmény kapcsán is létrejöhetett [3. tábla 1a–b].

A csontvázon az izomtapadási és ízületi elváltozások generalizáltan jelentkeznek, azonban az előrehaladott életkor kizárja az aktivitással kapcsolatos messzemenő következtetések levonását. Ugyanakkor a bizonyos lokalizációkban megjelenő aszimmetrikus jellegek (ízületi elváltozás a bal *humerus* fején, a bal *ulna ulnocarpalis*, a jobb *radius radiocarpalis*, a jobb *tibia talocruralis* felszínén, *enthesaealis* elváltozás a jobb *calcaneus m. triceps surae*, *m. soleus* tapadásánál) azt mutatják, hogy ezek kialakulásában a rendszeres egyoldali fizikai

⁵⁹ ISTVÁNOVITS 2003, 325–330.

⁶⁰ TIHANYI – PÁLFI 2017, 558.

⁶¹ A fentiek pontos megítéléséhez további kutatásokra van szükség. A Langó Péter és munkatársai által leírt, Nagyszénás–Szabó Ferenc tanya (10. század második felére keltezhető) esetéhez kapcsolódó kérdések itt is felmerülnek (LANGÓ et al. 2017, 531–556.). Például a sérülését egy helyi konfliktus kapcsán is szerezhetette, vagy társai távoli harcok után hazavihették eltemetni.

⁶² A korszakra vonatkozó történeti források és a kutatástörténet átfogó áttekintését adja TÓTH 2015. Bulcsúra vonatkozóan TÓTH 2015, 514–518.

terhelés döntő szerepet játszott. Figyelembe véve azt, hogy a lábfej traumája a bal oldalt érte, míg a folyamatos terhelés okozta elváltozások inkább a jobb oldalon figyelhetők meg, feltételezhető, hogy azok a sérült láb tehermentesítése következtében jöttek létre.

A csontvázon megfigyelhető elváltozások lokalizációja kimeríti a lovaglás és az íjászat okozta aktivitási markerek jelen tudásunk szerinti körét.⁶³ Azonban makroszkópos módszerekkel, csupán morfológiai alapon nem lehet eldönteni, hogy az adott lézió kiváltó oka aktivitási vagy más eredetű (esetünkben idősebb kor). Ennek a kérdésnek a tisztázásához új vizsgálati módszerek (például microCT)⁶⁴ alkalmazása szükséges, így az eset további kutatást igényel.

A síregyüttes maradó mellékletei kapcsán elmondható, hogy az 1. sírhoz hasonlóan részleges lovastemetkezés nyomait figyelték meg, és a csontokat itt sem vizsgálta meg archaeozoológus,⁶⁵ azonban Vörös István észrevételei alapján annyi megtudható, hogy szintén az összegöngyölt lóborros típusba tartozott.⁶⁶ A lószerszámzat elemei közül nagykarikás csikózabla, körte alakú kengyel pár, hevedercsat és a szerszámzat veretei is részét képezték a temetkezésnek. A csikózablák általánosan használt tárgy típusnak tekinthetők,⁶⁷ a karosi leletek kapcsán Révész László jegyezte meg, hogy a fegyveresek többsége mellé nagykarikás, felemás, vékony szájvasú típusúkat helyeztek.⁶⁸ Szintén általánosnak tekinthető a körte alakú kengyel pár, azonban a rossz megtartási állapot nem teszi lehetővé részletekbe menő elemzést (például az aszimmetria kérdése). Mindazonáltal az a tény, hogy hevedercsattal együtt fordultak elő, azt jelzi, hogy az egész nyeret a sírba teheték.⁶⁹ Különös gazdagságra utal a lószerszámzat vereteinek együttese is. Az ásató megfigyelései alapján nemcsak a ló fejének szíjzatát, hanem a szügyelőt is veretekkel díszítették.⁷⁰ A férfisírokban előforduló lószerszámdíszeket Révész László gyűjtötte össze, és kiemelte, hogy csak előkelő férfiak sírjában fordulnak elő, ami különösen igaz a szügyelőveretekre.⁷¹ Hasonlóan a többi lószerszámveretet tartalmazó temetkezéshez,⁷² itt is társult hozzá veretes öv, de egyéb méltóságjelvény nem került elő.

A jobb csuklóra egy ezüst pántkarperecet helyeztek, mely egyszerűsége ellenére elsősorban gazdagabb sírokban fordul elő.⁷³ Férfiaknál zömében a csukló környékén találják őket, így valószínűleg viseleti szerepük is lehetett.⁷⁴

Kialakításából adódóan a ruházathoz tartozhatott az a két kis aranylemezek, amelyeket a gerinc jobb oldalán, továbbá az a három levél alakú ezüstlemezek, melyeket a jobb csukló és jobb térdkalács környékén találtak. Ehhez hasonlatos díszek, ezüst- és aranszalagok az

⁶³ PÁLFI et al. 1996; BERTHON et al. 2018; TIHANYI et al. 2015.

⁶⁴ BERTHON et al. 2015.

⁶⁵ VÖRÖS 2002, 425.

⁶⁶ VÖRÖS 2002, 431.

⁶⁷ DIENES 1966, 208–232.

⁶⁸ RÉVÉSZ 1996, 42.

⁶⁹ LÁSZLÓ 1943, 45–60; LÁSZLÓ 1944, 450–472.

⁷⁰ M. NEPPER 2002, 398.

⁷¹ RÉVÉSZ 1996, 67–78.

⁷² RÉVÉSZ 1996, 74–76.

⁷³ RÉVÉSZ 1996, 90.

⁷⁴ RÉVÉSZ 1996, 89.

egész Kárpát-medencében előfordulnak és inkább rangos temetkezésekből ismertek, de szerepükről eddig keveset lehet tudni.⁷⁵

Az 1. sírhoz hasonlóan a veretes öv e leletegyüttesnek is a részét képezte, azonban a veretek összetétele (szív és négyzetes alakú) és az öv sírban megfigyelt helyzete is más tulajdonságokat mutat. Az 1. sírhoz hasonlóan az övet itt is megoldották, de a sírleírás alapján⁷⁶ nagy részét a váz alatt, a deréktájon terítették ki. Ennek párhuzamaira az 1. sír leírásánál már kitértem. A négyzetes alakú veretek Fodor István, majd Mechtilde Schulze-Dörflamm gyűjtése alapján kifejezetten korai tárgytípusnak tekinthetők.⁷⁷ Az ismert ritka darabok a Kárpát-medence keleti felében csoportosulnak, és többnyire fegyverrel és lóval eltemetett férfiak temetkezéseiből kerülnek elő. A poroshalmi 2. sírhoz tartozó veretek növényi ornamentikával díszítettek.

Ebben a leletegyüttesben a fegyverzetet az íjászfelszerelés elemei képezték, melynek régészeti sajátosságait az 1. sírnál részleteztem. A tegez szerelékei a medencénél bal oldalt, viseleti helyen voltak. Az 1. sírban talált példánytól való eltérés csak a fedél borításában mutatkozott (csontlemezek helyett vas fedéllemez). A tegezen 11 nyíl nyomát regisztrálták, melyek közül 8 deltoid és egy páncélszűrő típusút határoztak meg. Az íj díszített, palmettáhalós markolati lemezét a jobb csuklóhoz helyezték.

A jobb csípőlapátnál helyezkedett el a lant alakú csiholó és a kova, ettől kissé lejjebb, a *femur* mellett a kés. Lokalizációjuk megerősíti az 1. sírnál leírt megfigyeléseket. Szintén a jobb *femur* mellett juh *humerusát*⁷⁸ találták, amelyet ételadományként határoztak meg.⁷⁹

A 2. sírszámú férfi összetett, a vázon több lokalizációban is jelentkező sérülései nem köthetők olyan egyértelműen harci eseményhez, mint az 1. férfi esetén, azonban létrejöttükben akár erőszakos cselekmény is szerepet játszhatott. Az *enthesialis* elváltozások értékelése problematikus, de annyi bizonyos, hogy aktív életet élt és erős, a csontok robuszticitásából adódóan jó fizikumú ember lehetett. Élete során kétségkívül magas rangú szerepet tölthetett be a társadalomban, de katonai státusza nem jelenthető ki az előbbihez hasonló bizonyossággal.

3.3. Sárrétudvari–Poroshalom 9. sír [4. tábla]

A sírba egy *senium* (60-x) korcsoportba tartozó, körülbelül 159 cm magas nőt temettek. Koponyáján ismeretlen etiológiájú, vélhetően zúzódásos trauma detektálható, az *os frontale* jobb oldalán, az *os sphenoidale* fölött. A terület rossz megtartási állapota miatt kiterjedése nem mérhető [4. tábla 1a].

A 9. sírban feltárt női váz esetén a felsővégtag-maradványokon mindkét *humerus proximalis epiphysisének* környékén [4. tábla 1b], a *claviculák sternalis* végein, az *ossa digitorum manin* mindkét oldalán, a láb csontjai közül pedig az *ossa digitorum pedisen* szimmetrikusan jelentkező 1–3 mm átmérőjű *osteolyticus* üregek láthatók.

⁷⁵ RÉVÉSZ 1996, 97.

⁷⁶ M. NEPPER 2002, 395.

⁷⁷ FODOR 1980, 18; SCHULZE-DÖRRLAMM 1991, 385–387.

⁷⁸ VÖRÖS 2002, 430.

⁷⁹ M. NEPPER 2002, 398.

A fenti léziók formája, elhelyezkedése és szimmetrikus volta alapján az egyén *rheumatoid arthritisben* (RA) szenvedhetett, ami napjainkban gyakoribb (de a kopásos, *arthrosisos* eseteknél nagyságrenddel ritkább) reumatikus betegségnek számít.⁸⁰ Etiológiája ismeretlen, bizonyos hipotézisek környezeti tényezőkkel, vagy ismeretlen eredetű infekcióval hozzák összefüggésbe, melyek hatására létrejövő autoimmun reakció az ízületeket és azok környezetét támadja, ami komoly fájdalommal és maradandó mozgáskorlátozóddással jár.⁸¹

Mivel az egyén időskorú, és a degeneratív ízületi elváltozások mellett a normál mozgást befolyásoló gyulladásozó ízületi kórképpé *rheumatoid arthritist* is leírtam nála, az aktivitás indukálta elváltozások (a koponyán található ismeretlen etiológiájú sérülés kivételével) nem értékelhetők.

A sírban feltárt maradó mellékletek alapján ez a lelőhely egyedüli olyan lószerszámzatos temetkezése, ahol egy vélhetően oldalpálcás zablá egyik szájasát, hevedercsatot és egy körte alakú felemás kengyelpárt találtak. Az oldalpálcás zablák kérdéskörét fentebb már tárgyaltam. A hevedercsat szintén a teljes nyereg sírba helyezésére utalhat.⁸² A körte alakú kengyelpár általánosan elterjedt típus volt a 10. században. Az aszimmetrikus, felemás kengyelek kapcsán Dienes István figyelte meg, hogy főként közrendű harcosok sírjaiban fordulnak elő, és okát harcászati praktikummal magyarázta.⁸³

A felemás kengyelpár használata nőknél ugyan ritkábban fordul elő, de nem egyedülálló jelenség.⁸⁴ A lelet igazi jelentőségét az adja, hogy a térségben nagyon ritkán helyeznek lovas mellékletet nők sírjába: a mikrorégió 110 ismert lovas temetkezése közül, ez mindösszesen a kilencedik eset.⁸⁵

A temetőtől néhány kilométerre található Sárrétudvari–Hízóföld lelőhely esetében is csak egy női lószerszámzatos temetkezést ismerünk (103. sír), amelyben többek között arany nyitott karikaékszer, arany ruhadíszek, egyenes talpalójú kengyelpár és ezüstveretes nyereg volt.⁸⁶ További mellékletei alapján a térség gazdagabb temetkezései közé tartozik a poroshalmi sír is (tekerceselt torques diadém, aranyozott ezüst kaftánveretek és verettöredék).⁸⁷ A kísérőleletek sejtetik, hogy a két nő mellé társadalmi és gazdasági helyzetükből adódóan helyezték a lószerszámzatos, ezért aligha magyarázható gazdasági okokkal, hogy a lovat viszont nem temették melléjük. Ez a tendencia bizonyos törvényszerűségeket mutat.

A férfiaknál sokkal nagyobb arányban figyelhető meg lovastemetkezés olyan esetekben is, ahol a kísérőleletek alapján a sír relatív gazdagsága ezt nem indokolná (például: Sárrétudvari–Hízóföld 51. sír – kés, csiholó, kova csikózablá és hevedercsat; 146. sír – nyitott karikaékszer, nyílhegyek, tegezvasalás, kés, lócsontok, körte alakú kengyelpár, csikózablá.)⁸⁸

⁸⁰ ORTNER 2003, 562.

⁸¹ FOX 2001, 1085; ORTNER 2003, 561–562.

⁸² LÁSZLÓ 1943, 45–60; LÁSZLÓ 1944, 450–472.

⁸³ DIENES 1966, 229–232; RÉVÉSZ 1996, 43.

⁸⁴ RÉVÉSZ 1996, 43.

⁸⁵ RÉVÉSZ 2018. o.n.

⁸⁶ M. NEPPER 2002, 314.

⁸⁷ M. Nepper Ibolya a vereteket csüngőtágos kaftánveret felső tagjaként határozta meg (M. NEPPER 2002, 399), azonban a közölt tárgyrajon kivethető formai jegyeik (BOLLÓK 2015, 323) a karosi III./6. sír négyszögletes öntött vereteivel mutatnak szorosabb analógiát (RÉVÉSZ 1996, 95. és 115. tábla). A hasonló formai jegyeken túl érdekes egybeesés, hogy mindkét esetben a váll mellől került elő két darab veret. A kérdés eldöntéséhez az eredeti tárgyak vizsgálata szükséges.

⁸⁸ M. NEPPER 2002, 327.

A fentiek alapján valamiféle nemi elkülönülés is feltételezhető, amely mindenképpen további kutatásokat igényel.

4. Összegzés

Tanulmányomban a sárrétudvari–poroshalmi 10. századi temető három sírjának általános antropológiai,⁸⁹ paleopatológiai és aktivitási⁹⁰ vizsgálatát, valamint az így kapott adatok régészeti szempontú értékelését tűztem ki célul.

Az aktivitáshoz köthető traumák, *enthesialis* és ízületi elváltozások a két férfiváz esetében rendszeresen végzett fizikai tevékenységet mutatnak, mely a lovagláshoz és az íjászat-hoz is kapcsolódhatott, azonban a 2. sírból származó *skeletal*is maradványok esetén további vizsgálatok szükségesek.

Az 1. sírszámú férfi mellékletei (veretes öv, szablya, íjászfelszerelés) és aktivitási elváltozásai (éles tárgy okozta traumák nyomai a koponyán) azt jelzik, hogy a közösségben vezető szerepet tölthetett be, ami katonai tevékenységgel egészült ki. A 2. sírszámú, veretes övvel, veretes lószerszámmal és íjászfelszereléssel eltemetett férfival kapcsolatban a tényleges katonai tevékenység az előbbihez hasonló bizonyossággal nem jelenthető ki, azonban számos traumája, aszimmetrikus *enthesialis* elváltozásai és ízületi problémái aktív életmódot sejtetnek.

A régészeti és antropológiai adatok együttes értékelése alapján mindkét sír esetében valószínűsíthető, hogy a fegyvermellékletek nemcsak társadalmi státuszukból adódóan kerültek a halottak mellé, hanem életük során végzett katonai tevékenységük lenyomatát is jelzik.

A 9. sír bioarchaeológiai értékelése a mikrorégió szempontjából is fontos adatokat szolgáltat, hiszen antropológiai nemmeghatározása alapján a térség 110 lovas/lószerszámmal temetkezése közül ez mindösszesen a kilencedik női eset.

Összességében elmondható, hogy a komplex, régészeti-antropológiai vizsgálatok olyan következtetések levonását is lehetővé teszik, amelyek részletekbe menő értékelésére önmagában egyik tudományterületnek sincs lehetősége.

IRODALOM

- ANDRÁSI 2015 = András R.: A 10–11. századi fülesgombok tipokronológiája Hajdú-Bihar megye és a Rétköz területén. Újabb adatok a honfoglalás kori viselet kérdéséhez. *AUSZ Acta Iuvenum* 2 (2015), 153–176.
- BERECZKI 2013 = Bereczki Zs.: *Az avarok trepanációs szokásai a Dél-Alföld bioarcheológiai leletanyagának tükrében*. Doktori disszertáció. Kézirat. Szeged 2013.
- BERNERT 2005 = Bernert Zs.: Kárpát-medencei történeti népségek végtagarányai és testmagassága. In: *4. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium*. Szerk.: Korsós Z. Budapest 2005, 35–43.

⁸⁹ Nemre, életkorra és testmagasságra vonatkozó adatok.

⁹⁰ Traumák, *enthesialis* és ízületi elváltozások.

- BERTHON et al. 2015 = Berthon, W. – Rittemard, C. – Tihanyi, B. – Pálfi, Gy. – Coqueugniot, H. – Dutour, O.: Three-dimensional microarchitecture of enthesal changes: preliminary study of human radial tuberosity. *ActaBiol* 59/1 (2015), 79–90.
- BERTHON et al. 2018 = Berthon, W. – Tihanyi, B. – Kis, L. – Révész, L. – Coqueugniot, H. – Dutour, O. – Pálfi, Gy.: Horse riding and the shape of the acetabulum: Insights from the bioarchaeological analysis of early Hungarian mounted archers (10th century). *International Journal of Osteoarchaeology* 2018, 1–10.
- BOLLÓK 2015 = Bollók Á.: *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez.* Budapest 2015.
- BRATHER 2006 = Brather, S.: „Etnikai értelmezés” és struktúratörténeti magyarázat a régészetben. *Korall* 2006, 23–72.
- BUDINSKY-KRIČKA – FETTICH 1973 = Budinsky Krička, V. – Fettich, N.: *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin.* [Archaeologica Slovaca – Monographiae 2.] Bratislava 1973.
- DIENES 1957 = Dienes I.: A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglaláskori magyar temető. *ArchÉrt* 84 (1957), 24–37.
- DIENES 1966 = Dienes I.: A honfoglaló magyarok lószerszámának néhány tanulsága. *ArchÉrt* 93 (1966), 208–232.
- DIENES 1975 = Dienes I.: A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmeik. In: *Uráli népek.* Szerk.: Hajdú P. Budapest 1975, 77–108.
- DIENES 1979 = Dienes I.: Archäologische Beweise des Geisterglaubens der Ungarn zur Zeit der Landeseroberung. *Alba Regia* 17 (1979), 81–90.
- DUTOUR 1992 = Dutour, O.: Activités physiques et squelette humain: le difficile passage de l’actuel au fossile. *Bulletins et mémoires de la Société d’anthropologie de Paris* 3–4 (1992), 233–241.
- ÉRY – KRALOVÁNSZKY – NEMESKÉRI 1963 = Éry K. – Kralovánszky A. – Nemeskéri J.: Történeti népeiségek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthropologiai Közlemények* 7 (1963), 41–90.
- FODOR 1980 = Fodor I.: A magyar–bolgár–török kapcsolatok történeti háttéréről. In: *Bolgár tanulmányok III.* Szerk.: Dankó I. [A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 37.] Debrecen 1980, 9–46.
- FOX 2001 = Fox, D.: Etiology and pathogenesis of rheumatoid arthritis. In: *Arthritis and Allied Conditions: a textbook of rheumatology. 14th edition.* Ed.: Koopman, W. Philadelphia 2001, 1085–1102.
- GEORGANAS 2018 = Georganas, I.: “Warrior Graves” vs. Warrior Graves in the Bronze Age Aegean. In: *Warfare in Bronze Age Society.* Ed.: Horn, C. – Kristiansen, K. Cambridge 2018, 209–218.
- HÄRKE 1997 = Härke, H.: The Nature of Burial Data. In: *Burial and society: the chronological and social analysis of archaeological burial data.* Ed.: Jensen, C. K. – Nielsen K. H. Aarhus–Oxford–Oakville 1997, 19–27.
- HORVÁTH 2009 = Horváth C.: Adatok a honfoglalás kori tausírozott kengyelek kérdésköréhez. (A levélmintákkal díszített kengyelek.). *JAMÉ* 51 (2009), 55–78.
- HORVÁTH 2012 = Horváth C.: X–XI. századi, tausírozással díszített, trapéz alakú kengyel Mosonmagyaróvár határából. *Arrabona* 50/1 (2012), 7–48.

- ISTVÁNOVITS 2003 = Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 4.] Nyíregyháza 2003.
- KENNEDY 1989 = Kennedy, K. A. R.: Skeletal markers of occupational stress. In: *Reconstruction of life from the skeleton*. Ed.: Işcan, M.Y. – Kennedy, K. A. R. New York 1989, 129–160.
- KIS 2019 = Kis L.: *Bioarchaeológiai adatok Sárrétudvari-Őrhalom és Sárrétudvari-Poroshalom 10. századi lelőhelyek társadalomrégészeti megítéléséhez*. OTDK dolgozat. Kézirat. Szeged 2019.
- KOVÁCS 1975 = Kovács L.: A magyar honfoglalás kori fegyvertörténeti kutatások állásáról. *HK 22* (1975), 515–529.
- KOVÁCS 1986 = Kovács L.: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II. A homokbányai temető-részlet. Adatok a nyéltámaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez. *CommArchHung* 1986, 93–121.
- LANGÓ et al. 2017 = Langó P. – Balázs J. – Lichtenstein L. – Rózsa Z. – Marcsik A.: 10. századi sírok Nagyszénás-Szabó Ferenc tanya lelőhelyről. Megjegyzések a honfoglalás kori harci sérülésekről. In: *Hadak útján XXIV.: A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. 2. kötet*. Szerk.: Türk A. – Balogh Cs. – Major B. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.] Budapest–Esztergom 2017, 531–556.
- LÁSZLÓ 1943 = László Gy.: *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge./Der Grabfund von Koroncó und der altungarische Sattel*. [ArchHung 27.] Budapest 1943.
- LÁSZLÓ 1944 = László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1944.
- LOTH – IŞCAN 1989 = Loth, S. R. – Işcan, M. Y.: Morphological assesment of age in the adult: the thoracic region. In: *Age Markers in the Human Skeleton*. Ed.: Işcan, M.Y. Springfield 1989, 105–135.
- MESTERHÁZY 1989–1990 = Mesterházy K.: A Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglaláskori emlékek időrendje. *Agria 25–26* (1989–90), 235–274.
- MILES 1963 = Miles, A. E. W.: Dentition in the Estimation of Age. *Journal of Dental Research* 42 (1963), 255–263.
- MILTÉNYI 2008 = Miltényi M.: *A sportmozgások anatómiai alapjai I*. Budapest 2008.
- NEMESKÉRI – HARSÁNYI – ACSÁDI 1960 = Nemeskéri, J. – Harsányi, L. – Acsádi, Gy.: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthropologischer Anzeiger* 24 (1960), 71–88.
- M. NEPPER 1994 = M. Nepper I.: Honfoglalók a Hortobágy-Berettyó vidékén. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. [A honfoglalásról sok szemmel 1.] Budapest 1994, 151–160.
- M. NEPPER 2002 = M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3.] Budapest–Debrecen 2003.
- NIKITA 2017 = Nikita, E.: *Osteoarchaeology. A Guide to the Macroscopic Study of Human Skeletal Remains*. London 2017.
- ORTNER 2003 = Ortner, D. J.: *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*. San Diego 2003.
- PÁLFI et al. 1996 = Pálfi Gy. – Marcsik A. – Oláh S. – Farkas L. Gy. – Dutour, O.: Sárrétudvari-Hízóföld honfoglalás kori széria paleopatológiája. In: *Honfoglaló magyarság*

- *Árpád-kori magyarság*. Szerk.: Pálfi Gy. – Farkas L. Gy. – Molnár E. Szeged 1996, 213–230.
- PÁLFI – DUTOUR 1996 = Pálfi, Gy. – Dutour, O.: Activity-induced Skeletal Markers in Historical Anthropological Material. *International Journal of Anthropology* 11 (1996), 41–55.
- RÉVÉSZ 1996 = Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1.] Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 2014 = Révész L.: A Kárpát-medence 10–11. századi temetőinek kutatása napjainkban (Módszertani áttekintés). In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk.: Sudár B. – Szentpéteri J. – Petkes Zs. – Lezsák G. – Zsidai Zs. [Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 1.] Budapest 2014, 63–135.
- RÉVÉSZ 2018 = Révész L.: *A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig*. Akadémiai nagydoktori értekezés. Kézirat. Szeged 2018.
- Cs. SEBESTYÉN 1932 = Cs. Sebestyén K.: „A sagittis Hungarorum...” A magyarok íjja és nyila. *Dolg* 8 (1932), 107–255.
- STEUER 1979 = Steuer, H.: Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Zur Analyse der Auswertungsmethode des archäologischen Quellenmaterials. In: *Geschichtswissenschaft und Archäologie. Untersuchungen zur Siedlungs-, Wirtschafts- und Kirchengeschichte*. Hrsg.: Jankuhn, H. – Wenskus, R. [Vorträge und Forschungen 22.] Sigmaringen 1979, 595–633.
- SZILVÁSSY 1978 = Szilvássy, J.: Ein Method zur Altersbestimmung mit Hilfe der sternalen Gelenkflächen der Schlüsselbeine. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 61 (1978), 1–28.
- TIHANYI et al. 2015 = Tihanyi B. – Révész L. – Berthon, W. – Dutour, O. – Molnár E. – Pálfi Gy.: Aktivitás okozta csontelváltozások: a honfoglalás kori íjászsírok problémakörének újabb megközelítése. *Anthropologiai Közlemények* 56 (2015), 105–127.
- TIHANYI – PÁLFI 2017 = Tihanyi B. – Pálfi Gy.: Harcos vagy nem harcos? Adatok a 10. századi magyarság fegyveres sírjainak értékeléséhez. In: *Hadak útján XXIV.: A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. 2. kötet*. Szerk.: Türk A. – Balogh Cs. – Major B. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.] Budapest–Esztergom 2017, 557–596.
- TÓTH 2015 = Tóth S. L.: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. A magyarság a 9–10. században*. Szeged 2015.
- VILLOTTE 2006 = Villotte, S.: Connaissances médicales actuelles, cotation des enthésopathies: nouvelle méthode. *Bulletins et mémoires de la Société d'anthropologie de Paris* 18 (2006), 65–85.
- VLČEK 1974 = Vlček, E.: Anwendung von zwei Methoden der forensischen Medizin zur Altersbestimmung in der Paläoanthropologie. *Anthropologiai Közlemények* 18 (1974), 199–209.
- VÖRÖS 2002 = Vörös I.: Hajdú-Bihar megyei 10–11. századi temetők állatsontleletei. In: M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3.] Budapest–Debrecen 2002, 421–437.
- WALDRON 2008 = Waldron, T.: *Paleopathology*. Cambridge 2008.

LUCA KIS

Application of bioarchaeological data in the social reconstruction of three cases from the Sárrétudvari–Poroshalom site

In this paper, results of the bioarchaeological (anthropological, paleopathological, and activity-related) analysis of three skeletons from the Sárrétudvari–Poroshalom cemetery (10th century AD) are presented to find possible relationship between the archaeological and anthropological data.

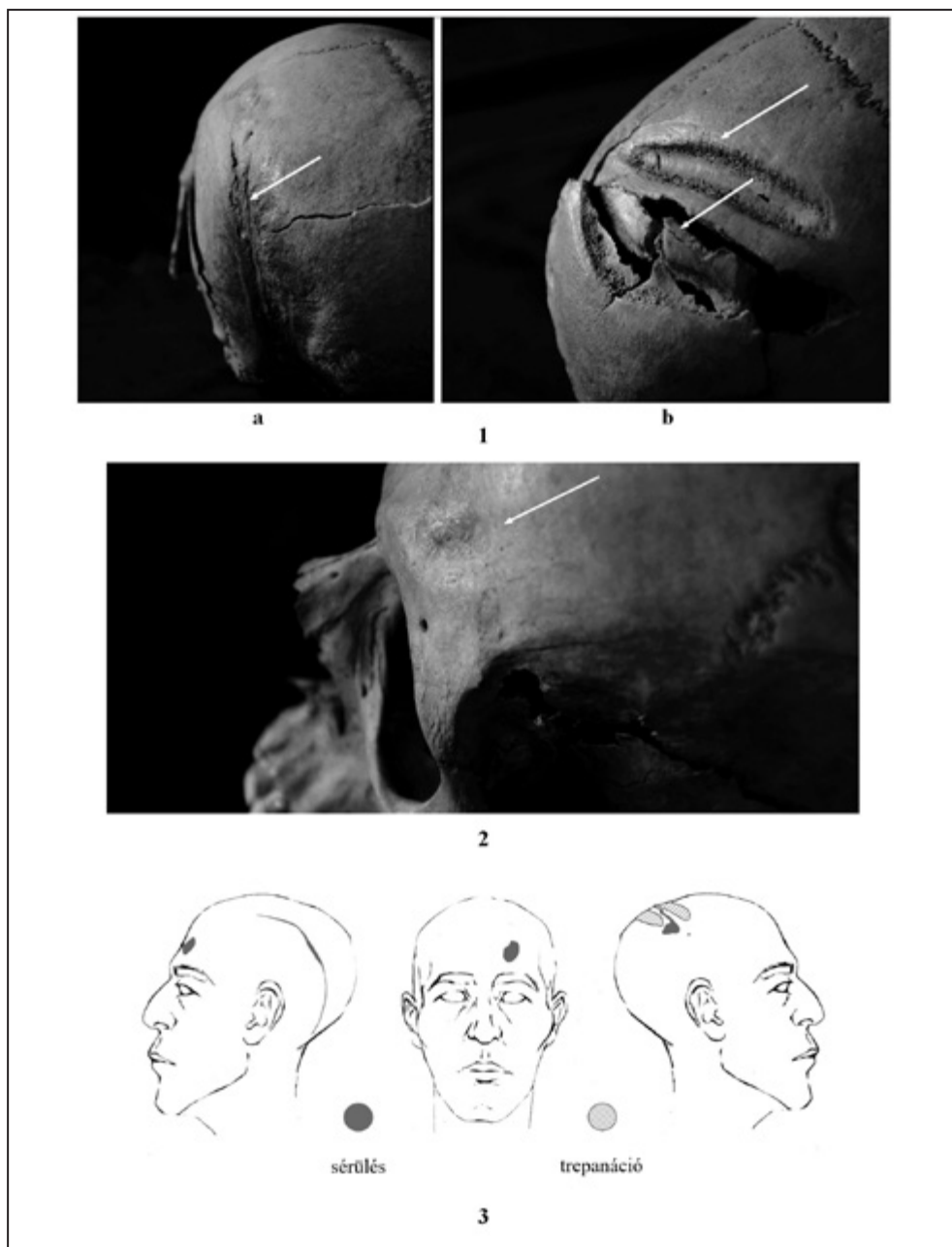
In the skeleton from grave No. 1, traces of injuries resulted from interpersonal violence were described on the skull. Furthermore, enthesal and joint changes, developed due to his physically active life-style (e.g., horse riding and archery), were noted on the postcranial skeleton. The rich grave-goods (e.g., sabre, archery equipment, and ornamented belt) and the activity-related changes (e.g., traumas of the skull) imply that the individual had a leading position in his society, which was completed by military activities, as well.

Although the military status of the individual from grave No. 2 (buried with ornamented belt, harness, and archery equipment) is not that clear, the numerous postcranial traumas and asymmetric enthesal and joint changes very likely resulted from physical activity.

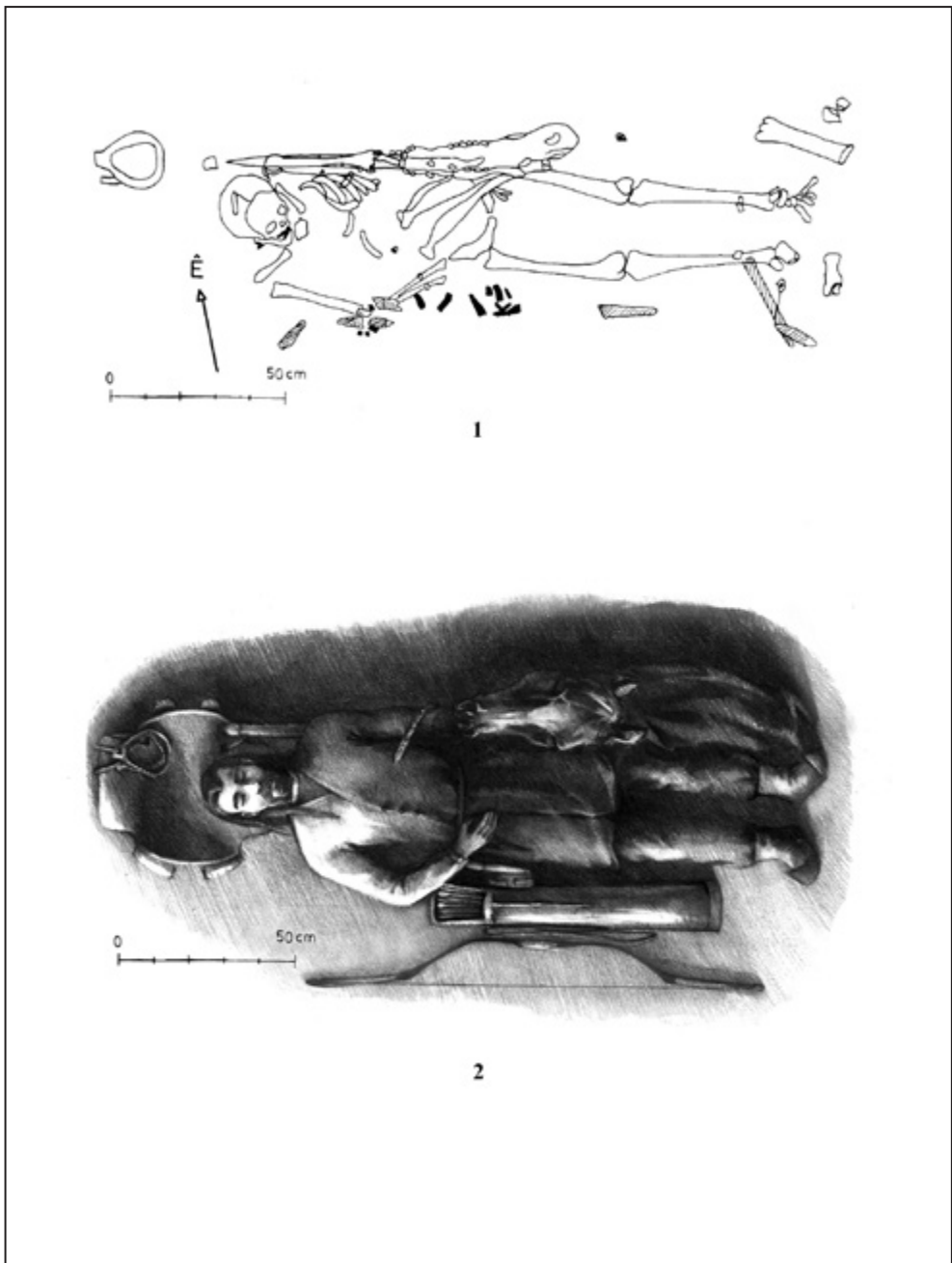
According to the complex evaluation of the anthropological and archaeological data, we can state that the weapons in their graves represented not only their elite social status but also their military functions.

The bioarchaeological evaluation of the individual from grave No. 9 is problematic due to her advanced age and pathological changes (e.g., rheumatoid arthritis). However, it gives us valuable information about the geographical microregion: from the total of 110 graves with horse-riding-related grave goods, it is only the ninth female case.

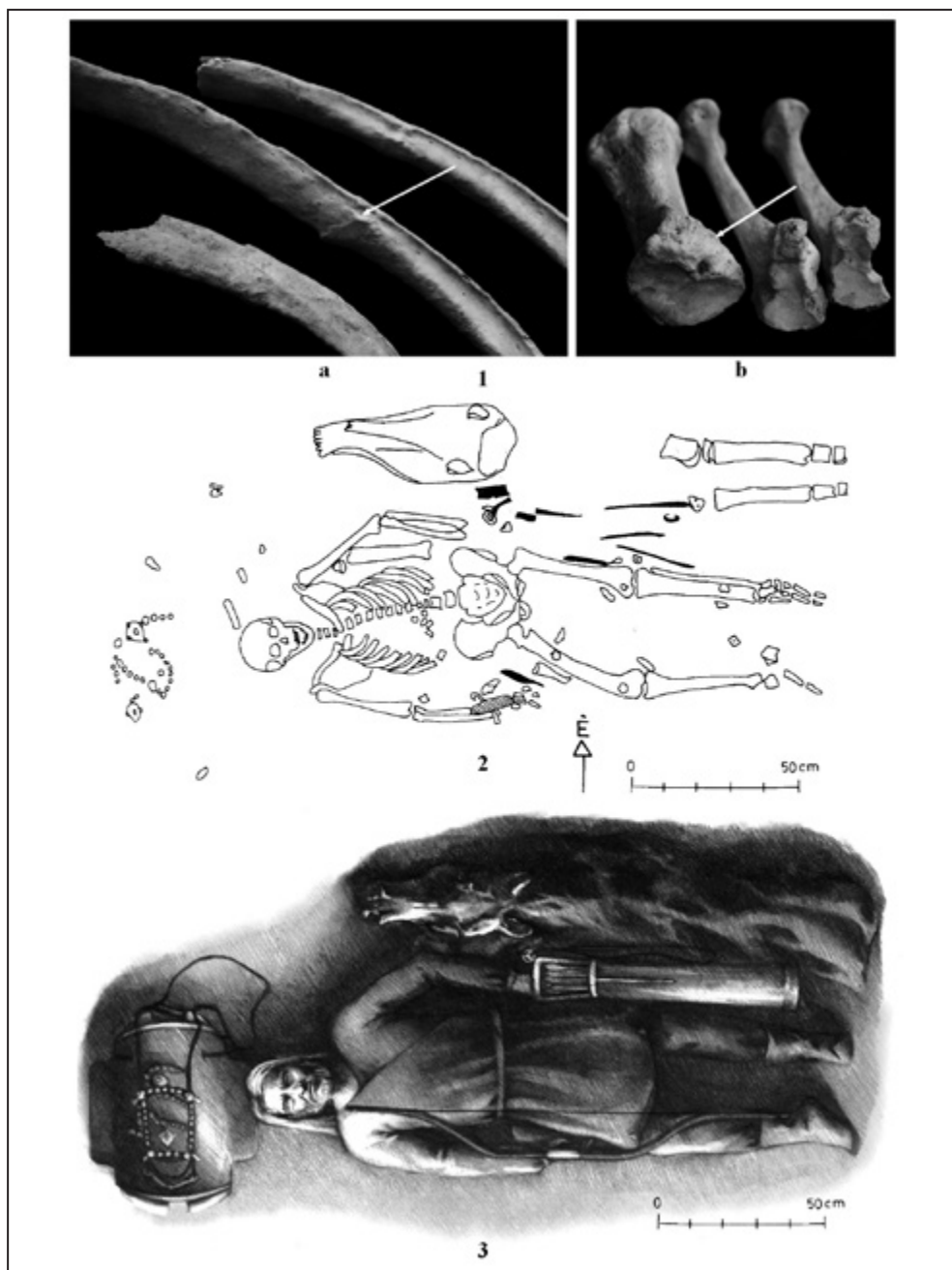
In summary, we can state that complex investigations allow us to take conclusion in certain questions, which cannot be examined in detail with archaeological or anthropological methods alone.

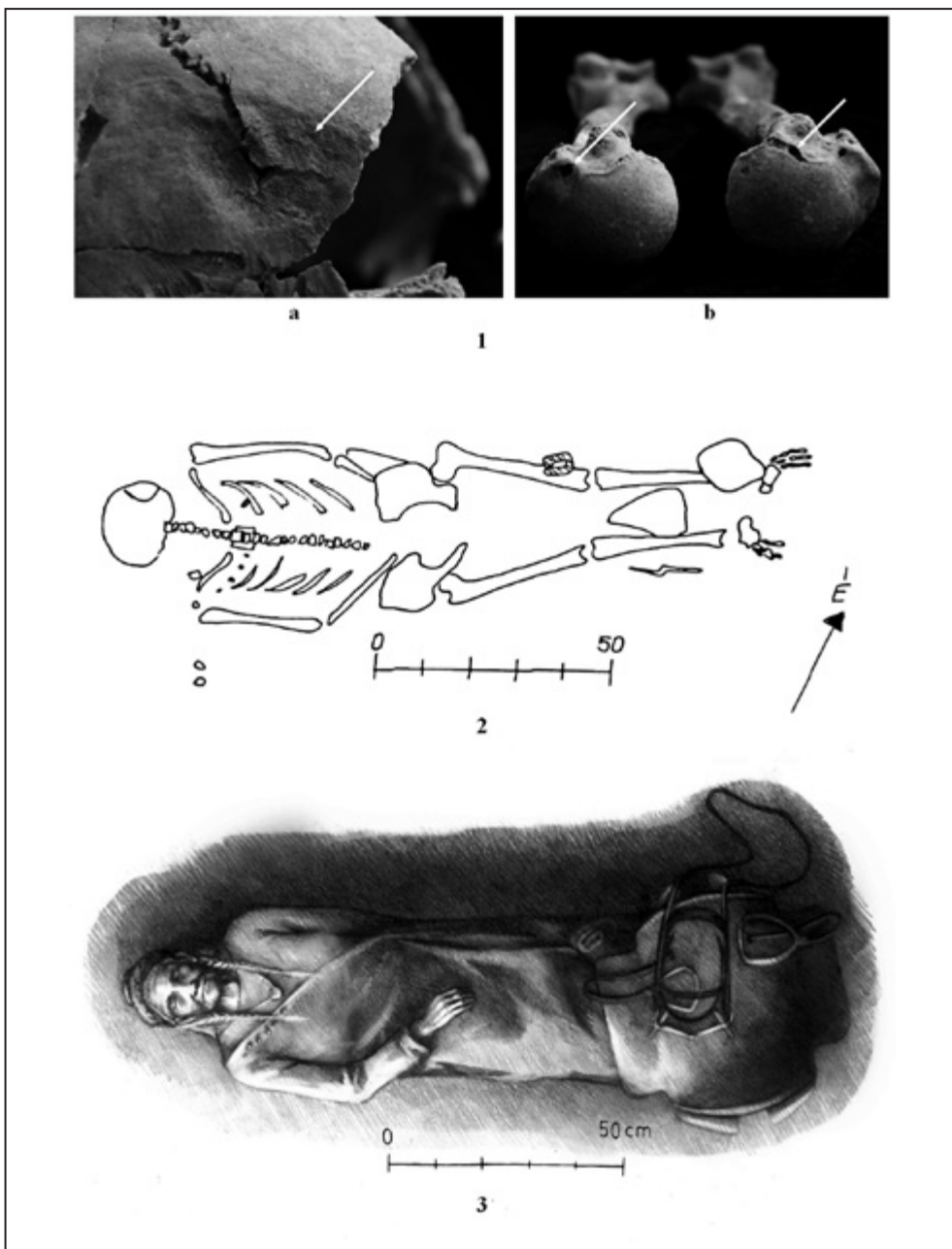
1. tábla: 1.: Traumás elváltozások nyomai a Sárrétudvari–Poroshalom 1. sírszámú férfi koponyáján: a) éles tárgy okozta csontseb bal oldalt az *os parietale* és *os occipitale* érintésével, b) éles tárgy okozta csontseb és trepanáció nyomai jobboldalt az *os parietalén*; 2.: Zúzódásos traumás elváltozás nyoma a Sárrétudvari–Poroshalom 1. sírszámú férfi koponyáján; 3.: Az 1. sírszámú férfi koponyáján leírt sérülések lokalizációja (a szerző rajza)

2. tábla: 1.: Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír sírrajza (M. NEPPER 2002, 350, 344. tábla);
2.: Sárrétudvari–Poroshalom 1. sír rekonstrukciója (a szerző rajza)

3. tábla: 1.: Traumás elváltozások nyomai a Sárrétudvari–Poroshalom 2. sírszámú férfi vázcsontjain: a) 3 bal oldali borda gyógyult törése, b) 3 bal oldali *tarsus proximalis* részének gyógyult törése; 2.: Sárrétudvari–Poroshalom 2. sír sírrajza (M. NEPPER 2002, 357, 351. tábla); 3.: Sárrétudvari–Poroshalom 2. sír rekonstrukciója (a szerző rajza)

4. tábla: 1.: Sárretudvari–Poroshalom 9. sírszámú nő: a) koponyáján valószínűsíthetően zúzódásos traumás elváltozás nyoma, b) mindkét humerusának proximalis epiphysisén látható osteolyticus üregek a periarticularis régióban; 2.: Sárretudvari–Poroshalom 9. sír sír-rajza (M. NEPPER 2002, 367, 361. tábla); 3.: Sárretudvari–Poroshalom 9. sír rekonstrukciója (a szerző rajza)